

Александра МАТИЋ  
Универзитет у Крагујевцу  
Филолошко-уметнички факултет  
Катедра за српску књижевност

aleksandra.matic@filum.kg.ac.rs

## АСТРАЛНА МИТОЛОГИЈА И ФОЛКЛОРНА КОСМОЛОГИЈА У ПОЕЗИЈИ ВАСКА ПОПЕ И МИОДРАГА ПАВЛОВИЋА<sup>1</sup>

Истраживање се заснива на анализи астралних симбола у поезији Васка Попе и Миодрага Павловића, с посебним освртом на њихово митско-фолклорно порекло. Песнички, есејистички и антологичарски опус двојице песника посматра се у јединственој идејној заокружености, базираној на митско-антрополошком препознавању. Анализом стихова ова два песника препознају се, наиме, нове поетске космогоније, утемељене с једне стране у фолклорној традицији, стваралаштву и митологији, а са друге стране, у модернистичкој поетици. Приликом идентификовања елемената народног веровања, митских представа и фолклорних образаца који су интегрисани у њихову поезију посредством астралних фигура, у првом плану су оне небеске појаве које су често присутне у фолклору као антропоморфизовани ентитети са израженим митско-религиозним значењем попут Сунца, Месеца, Звезде Данице. Трансформисани у новом контексту, они постају средства изражавања дубоких поетско-поетичких и филозофских концепата ова два песника. Преко фолклорног подтекста, астралне митске фигуре у поезији српског модернизма добијају додатну симболичку и културолошку вредност, доприносећи проширењу смисаоног хоризонта поетских дела и њиховом месту у српској књижевности.

**Кључне речи:** звезде, Месец, Сунце, фолклор, мит, космологија, антропологија, астрална бића

Као неизоставни чинилац сваке митологије, религије, филозофије, уметности, па и савремене науке, космологија се бави идејом света као тоталитета свих појава у простору и времену (в. Томашевић 2020: 12). Сагледавајући космологију као део хуманистичког дискурса који чини окосницу модернистичког погледа на свет, Милан Томашевић у својој књизи *Космологије* истиче како нужност сазнавања одакле долазимо – да бисмо схватили ко смо и како опстајемо – стоји у средишту приче о свеколиком идентитету човечанства, а осим тога представља и тачку споја космологије и антропологије (Томашевић 2020: 13). У свом антрополошком значењу, космологија претпоставља однос између целине и делова, односно макрокосмоса и микрокосмоса.<sup>2</sup> Позивајући се на антропологе Едмунда Лича и Мери Даглас, Томашевић наводи да антропологија космологију разуме као систем знања о уређеном и структурираном космосу од кога „зависе” животи конкретних културних, углавном незападних заједница (Томашевић 2020: 26), те да однос људи према космологији, астрономији и звезданом небу задобија форму знања о блиским феноменима који учествују у свакодневном животу појединца. То значи да „Човек ствара Космос, једнако као што Универзум обликује Људска бића” (Томашевић 2020: 26). Такав

1 Истраживање спроведено у раду финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години број 451-03-47/2023-01/ 200198).

2 Пошто је за хармонију у друштвено-културном животу премодерног света небо имало кључни значај, неодвојиви делови историје космологије били су и астрономија и астрологија, иако се астрономија такође није одвајала ни од метеорологије, те су све појаве на небу, у традиционалном поимању, довођене у исту раван промишљања (в. Томашевић 2020).

се принцип посматрања микрокосмоса у односу на макрокосмос одразио и на прастари начин песничког изражавања и начела на којима поезија почива – а то је принцип паралелизма (в. Јакобсон 1966: 310–314). Песнички паралелизам фолклорног порекла почива на чињеници да премодерни човек себе не издваја из природне средине, која се осмишљава антропоморфно, а, у складу са тим принципом интегралног сагледавања света, и систем социјалних релација остварује се кроз космолошке координате (Мелетински 1995: 92, Леви Строс 1980: 318).

Импозантан број есеја Миодрага Павловића са митско-антрополошком проблематиком такође сведочи о том митском односу и позиционирању премодерног човека спрам универзума, али и било којег бића које одражава или представља целину којој припада. Но, та заокупљеност песника антрополошком и археолошком дубином нашег постојања прелива се и на поетско-поетолошку раван. Реч је пре свега о теоријско-есејистичком становишту Миодрага Павловића у вези са интеракцијом између мита и поезије, у светлу метајезичког проматрања песничке творбе. Павловић наглашава функцију поезије као сопственог критичког апарата који омогућава разумевање путем „наизменичног уочавања целине и делова и њиховог узајамног узглобљавања” (Павловић 1978: 13). Наиме, Павловић поезију посматра као кључ за разумевање поетских текстова, тако што се песма „интерполира натраг у низ песничких дела, у целину наших читања” (1978: 14). Други сегмент његовог аналитичког принципа, који овом приликом постаје значајан, јесте теорија поређења изложена у есеју „Интерпретација поетског текста”. Текст се такође не посматра само као заокружена и аутономна целина која „чита” сама себе, већ укључује присуство мноштва текстова на које се аутори стваралачки надовезују, а у савременом проучавању књижевности односи се на интертекстуалне везе. Отуда се приликом проучавања поезије српских модерниста полази не само од релација са традицијом, односно са фолклорним обрасцима, већ се релације уочавају и унутар круга модернистичке поезије, као и кроз аутореференцијалност, тј. интертекстуалне релације међу различитим делима истих аутора.

У датом маниру могућно је читати антологије народне поезије Миодрага Павловића и Васка Попе, које нам између осталог откривају и важност мита као изворишта за разумевање човечанства у свим његовим антрополошким и културолошким аспектима. Управо антологију песничких умотворина *Од златна јабука*, коју је 1958. године сачинио Васко Попа, многи проучаваоци виде као „кључ за отварање Попине поезије”, па чак и поезије Бранка Миљковића, док се *Поноћно сунце: зборник њесничких сновиђења* третира као писана и ликовна грађа која одјекује у поретку и склопу збирке *Споредно небо* Васка Попе (в. Трифуновић 2019).<sup>3</sup>

Иако је недвосмислено потребно уочити на који је начин фолклор учитан у дело поменутих песника, истовремено се треба запитати у чему је савременост ових умотворина, те како су она ишчитана у Попиној антологији. Наиме, начин на који су текстови бирани, начин на који су уграђивани у целину и слагани указује на то да ово није тек антологија него и самостална смисаона целина са јасном идејном заокруженошћу, коју Александар Бошковић одређује као *антиројолошку* (Бошковић 2005: 513), што је, како ћемо видети, поставка и Попиних поетских визија.<sup>4</sup>

У уводу потцртана веза космологије и антропологије препознаје се као мисаона и структурна база Попине антологије народних умотворина. На почетку антологије Александар Бошковић

3 Интегративности и циклизацији као поетичком принципу Попиних збирки Светлана Шеатовић посветила је део своје монографије *Део као целина & целина као део: структура и семантика циклуса у поезији Васка Попе и Ивана В. Лалића*.

4 Приметно је да грађа није дата по врстама, већ су „умотворине у књизи распоређене у низу кола; свако коло обухвата по један текст или групу текстова од свих врста” (Попа 1979: 271). Тенденција употребе пре свега једноставних фолклорних облика, као што су пословице, загонетке, клетве, брзалице, басме, у складу је са развојем поезије у правцу синтезе и „ка одбацивању великих (епских, епско-лирских) облика, те и ка неговању малих облика и снажних, кратких унутрашњих напона” (Павловић 1975: 533), како је то истицао и Павловић.

учава интенцију приказивања макрокосмоса: „са сунцем и звездама, као некаква особена народна космогонија”, да би након небеских прилика, „као основна мера” био постављен човек, затим његова околина, и природна и предметна (Бошковић 2005: 513). Други део антологије открива смисао људског постојања и загладаност човека у свој одраз, под одредницом „Огледало”, те својеврсно откривење које прате „’откриће’ ватре, ’откриће’ знања и умећа, оруђа, предмета, насеобина, ’развијање’ земљорадње, сточарства, особено ’комуницирање’ са околним светом, упознавање са животом у оном облику у којем је човек тежио да опстане, сазда и сазна своје место у том космосу”. Тој спознаји и самоспознаји на крају се придружују и теме животнога краја „приближавање оностраним, свету мртвих, питању и проблему, али и самој голој чињеници смрти и смртности живих бића, т. ј. човека, који је, како видимо, у народној мудрости, попут оне старогрчке максиме, узиман за меру свих ствари” (Бошковић 2005: 513).

У предговору антологији *Од златна јабука* Васко Попа настоји да нагласи снагу народнога песништва у представљању света на начин који одражава дубоку хармонију између човека и космоса, представљајући их као нераздвојиве:

Та свемирска мера којом су мерене, измерене и дате ствари у нашој народној поезији, било да је реч о човеку или о мраву и звезди, дају народном песничком говору опчињујућу драж којој ниједно наше поколење не може одолети. То присуство читавог свемира у свакој ствари чини од народне поезије неку врсту таблица по којима је створен свет, боље и тачније речено – таблица по којима би човек створио свет, такав да он у њему може да живи. (Попа 1979: 271)

Тиодор Росић је наведену тенденцију разазнавања човека у космосу и космоса у човеку назвао „антрополошким космоцентризмом” (Росић 2009: 589). Модернистичка поетско-космолошка мисао Васка Попе у том смислу кореспондира са фолклорном космологијом. Дуга традиција певања о стваралачким процесима у природи и космосу у српској усменој поезији изградила је сложен космолошки свет постављен на древним, митолошким предањима и прарелигијским веровањима.<sup>5</sup> У народној космологији, како образлажу Толстој и Раденковић, небески свет замишљен је или као изоморфан земаљском, или као огледалски одраз земаљског света. Како небо ступа у узајамне односе, комуницира с подземним или доњим светом, велики је значај небеских појава као предказања за живот људи. Земаљски догађаји не само да могу бити аналогон небеских догађаја већ могу и да се дуплирају на небу (или обратно) (Толстој, Раденковић 2001: 374).

У необичној поетској космогонији осмишљеној у збирци Васка Попе *Споредно небо*, у којој се космолошке, астролошке и метеоролошке појаве призивају у постојање, веза хуманог и астралног успоставља се фамилијаризацијом човека са звездама. У Попином песничком космосу, који је другачије устројен, одбеглим звездама нуде се човечије боре за путање и трепавице за водиле и повратак кући. Уместо узмаха у заносне, небеске висине, које уобичајено звезде симболички представљају, долази до ситуирања далеког и недокучивог астралног у микрокосмичку раван.

Попа у поетском маниру показује оно што и Павловић експлицира у својим есејима – да модернистичка експанзија митског није пуки повратак традицији, већ представља духовни прелом који доприноси самопроцени људске индивидуалности и колективне историје (Павловић 1975: 537). Присуство фолклорне космологије у поезији Васка Попе и Миодрага Павловића подразумева тако евоцирање стваралачких праобразаца заснованих на миту у модерним литерарним

5 Космолошке димензије српске народне поезије остварују се кроз етиолошке митове о постанку света, небеских тела, атмосферских појава итд. Важну улогу у српској народној поезији играју Сунце, Месец и звезде, бивајући персонификовани и третирано као божанства која имају моћ над судбином људи, а концепти као што су годишња доба, циклуси кретања Сунца и Месеца, те ритмови природе често су присутни као метафоре за људске животне циклусе, као и за описивање промена у друштву и природи.

изразима, односно конституисање новог „уметничког Свемира” (Елијаде 2004: 80), којим се жели досегнути одређена вредност у целини космичкога трајања.

Сведочећи о процесу настајања збирке *Споредно небо*, Ђорђе Трифуновић тврди да је Васко Попа желео да пева о томе „шта се збива када сви учесници овога склада и реда не делају како је за њих устројено” (Трифунувић 2019: 45). Како се искорачење из космичкога реда не може одвијати на „правим”, „главним” небесима, песничко небо именује се као споредно: „На том небу би могло да се догађа што није у складу са редом и поретком на ’главном’ небу.” (Трифунувић 2019: 45) Тематизовање „споредног неба”, односно споредног космоса, могло би значити и симболичко премештање творачке енергије из божанске сфере у антрополошки домашај, обележен симболиком броја седам, као броја који композиционо обликује збирку састављену од седам циклуса („Зев над зевовима”, „Знамења”, „Размирица”, „Подражавање сунца”, „Раскол”, „Липа на сред срца”, „Небески прстен”) од по седам песама. Композиционо устројство књиге Иван В. Лалић објашњава као „јединство принципа заступљених бројевима четири и три, што значи и уписивање или супремирање троугла, који означава небо, четвороуглу који означава земљу” (Лалић 1988: 20). Ослоњена на прасловенске визије, Попина поетска визија неба призива веровање у „седмора небеса”<sup>6</sup>, широко присутно међу словенским народима, а потекло из древних како усмених тако и књишких извора<sup>7</sup> (Толстој, Раденковић 2001: 374). Веома распрострањена причања о постојању седморох небеса имају своје усмене варијације, те, према предању које преноси Ненад Јанковић, њихово порекло представља варијацију библијског предања о Вавилонској кули. Наиме, у време када није било неба, а људи имали крила, често су узлетали ка Богу и досађивали му. Бог онда постави небеса са једним вратима која је чувао анђео, али како су људи настављали да досађују, Бог је стварао све нова небеса док се најзад није оделио од људи (Јанковић 1951: 32–33). Узимајући у обзир наведено предање, Попина поетска космогонија била би заправо укидање те успостављене дистанце, поновно успостављање веза божанског и небеског са земаљским и људским, тј. песничка ре-креација света на новим онтолошким основама.

Космогонијски процес представљен у *Споредном небу* уоквирен је двема песмама у којима се јавља фигура Звездознанца, који се сматра кључем за читање збирке у целини (Ристановић 2019: 191). У уводној песми под називом „Звездознанчева оставштина” дат је „извор песничке имагинације, управљен ка космичкој визији утемељеној на знању (речима) астронома” (Ристановић 2019: 191). Још је Иван Лалић приметио да је Звездознанчев усуд да за собом остави речи ’лепше него свет’ и ’теже него кости живота’ и назнака читавог једног песничког програма (Лалић 1997: 55), док Урош Ристановић у стиховима песме „Звездознанчева смрт” из последњег циклуса препознаје метапоетска значења, због чега би се читава песма могла сматрати медитацијом на тему положаја уметника у друштву и свету, његове судбине и метафизике његовог позива, сугеришући и могућност компаративног сагледавања Звездознанчеве смрти са Његошевом песмом

6 На „горњем” небу се налази Божји престо, где бораве анђели, свеци, душе праведника, одатле Божје или небеске силе посматрају земаљски живот и људске делатности – кроз Сунце, које се сматра Божјим оком или гледајући њихов одраз у небу-огледалу.

Небеска врата очигледно представљају места додиривања неба и земље и простор кроз који небеска тела пролазе како би осветљавала Земљу, те по старом аријевском веровању постоје двоја врата на небу, јутарња и вечерња. Врата на небу била су позната и другим старим народима, те је римски песник Макробије утврдио да се налазе у сазвезђима Рака и Јарца и да кроз њих пролазе душе на своме путу за небо (Јанковић 1951: 34). Ово су два сазвезђа у којима Сунце достиже своју највишу и најнижу тачку на небу (летња дугодневица и зимска краткодневица), који свој значај имају у народном календару.

7 Сакрално значење приписује се и броју седам, а у словенској традицији он се пре свега односи на јединице времена или на лица, те се у речнику словенске митологије под бројем седам наводи српска басма од градоносних облака, тј. како је седмогодишња девојка родила седморо деце, као и поменута представа о седам небеса (Толстој, Раденковић 2001: 54).

„Филозоф, астроном и поета” (Ристановић 2019: 198). Но, Звездознаца извесно може бити песничка фигура јер, започињући стварање, као при каквом обредном поступању, остварује симболичко понављање космогоније и митске повести (Елијаде 2004: 36). Зашто је потребно да песник буде Звездознаца? Јер управо „Космос представља идеални архетип” (Елијаде 2004: 35) за сваку стваралачку ситуацију:

У ширем смислу, све што је савршено, „пуно”, складно, плодно, односно, једном ријечју: све што је „козмизирано”, оно јест и свето. Начинити нешто добро, радити, изградити, створити, структурирати, дати облик, ин-формирати, обликовати – свиме се тиме жели рећи да доводимо нешто постојању, да му дајемо „живот”, те на крају, да чинимо како би то подсећало на складни организам у правом смислу ријечи, Козмос. Козмос је, дакле, да поновимо, узорно дјело Богова, односно њихово ремек-дјело. (Елијаде 2004: 35)

Небеска структура дата у митопоетском кључу свој врхунац доживљава у средишњем циклусу „Подражавање сунца”, утемељујући центрипетално устројство збирке не само у композиционом смислу већ и у метафизичком стремљењу од споредног ка средишњем небу – ка свеопштем складу и хармоничном поретку. Наведени наслов циклуса, као и појединачних песама унутар циклуса, призивају уобичајени фолклорни комплекс Сунчеве путање, као календарског циклуса који започиње смрћу старог, а рађањем новог, младог соларног божанства. Прва песма „Смрт сунчевог оца” модерна је интерпретација коледарске и божићне обредне песме, у којој се чува моменат неизвесности – хоће ли се нова светлост појавити: „Окрнуло се око себе трипут / И вратило свом исходу // (На наше очи да не умре) // Кажу да има сина сунчевића / Док се окат и за нас не роди / Научићемо овај мрак да сија” (Попа 1988: 97). Лиминална зона, предочена као хронотоп мрака, одређује егзистенцијалну нелагоду у којој се очи морају прилагодити до доласка „сина сунчевића”. Свакако да је осетан уплив хришћанске религиозности услед преслијавања прехришћанских веровања, али визија неба и кретања сунца у подземном свету – са епитетима слепо, поноћно – преводи једну временску категорију као што је ноћ у просторни концепт, односно боравак у подземним, мрачним просторима („црно јаје”, „кртичњак”...).

Више народних приповедака и низ усмених стихова сведоче о томе да није постојало увек само једно Сунце, већ је постојало још једно или два, која се и данас у посебним приликама могу видети. Приповеда се о томе како је два сунца испила змија, змај или аждаја (Чајкановић 1994: 332) а да је треће сачувала гуштерица или ластавица, а у многим се песмама пева о три сунца која се налазе иза високе планине. Све ове приче, песме и веровања потичу од истинске небеске појаве *пархелије*, приликом које се на небу, лево и десно од Сунца могу уочити један или два светла круга по величини попут Сунца, само много слабијег сјаја, због чега им је дато и име *слепо Сунце*. Као што је Сунце у народу персонификовано, тако и ово споредно и слабо Сунце добија своју личност у стиховима: „Проси Сунце за свог Сунчевића”. Како је пархелија ретка појава, постоје претпоставке да су сунчевићи као два мала Сунца која се могу видети поред правога Сунца заправо два прамена Сунчеве светлости која се пробијају кроз облаке. (Јанковић 1951: 40) Представљени ефекат може бити и решење загонетних стихова Попине песме „Слепо Сунце”: „саката два зрака / слепо сунце воде”. Управо се енигматичност читавог циклуса постиже на местима формалног и смисаоног преплитања представљеног митског језгра и форме загонетке, за којом Попа неретко посеже.<sup>8</sup> Тачка додира је, наиме, метафоричност језика на којем почивају и загонетка и мит, те се наведени загонетни хоризонт препознаје и у стиховима: „Глава одсечена / Глава са цветом међу зубима / Лута око земље”. Оријентишући се на кретање Сунца по небеском своду, али и разна астрална путовања, Попа заправо решава „загонетку земаљског живота и човекова егзистенцијална искушења” (Росић 2009: 591).

<sup>8</sup> Формалну структуру народних загонетки Александра Попин уочава у песничкој збирци *Кора*: питање којим се наговештава загонетка – сама загонетка – одгонетка. (Попин 2005: 484)

Последњи циклус збирке *Споредно небо*, који носи назив „Небески прстен”, у себи садржи истоимену песму којом појам споредног неба претаче „у веренички симбол”, али и уписује мотив свете свадбе, односно свадбе небеских тела (Ристановић 2019: 199). Овај мотив, дубоко укореван у митолошким предањима многих народа, претпоставља често спој и помирење противстављених божанских ентитета или принципа. Мотив светог брака одражава универзалну фасцинацију циклусом живота, смрти и поновног рођења, као и дубоку међусобну повезаност свих ствари у космосу. Урош Ристановић у томе види још једну потврду антропоморфне карактеризације космоса, чије је место коначно дефинисано у последњим стиховима: „Ево ти домали прст / Скраси се на њему” (Попа 1988: 74), и чиме се формира „финална сугестија о човеколикој форми свемира” (Ристановић 2019: 199–200).

Космички симболи, антропоморфно обликовани и у *Споредном небу*, и у другим се Попиним збиркама јављају као одјек веровања у астралног двојника<sup>9</sup> човековог, веровања да се са рођењем човека на небу рађа његова звезда, а смрћу човека она се гаси и нестаје (Толстој, Раденковић 2001: 374). Посредством таквих симболичких референци Васко Попа остварује дијалог различитих збирки, циклуса и песама. Пре свега се то односи на збирку *Усправна земље*, у којој се, након смрти, бојовници с Косова отискују на своју звезду или се пак звезде означавају као веренице, активирајући фолклорну метафору смрти као свадбе:

Сустижемо небеског коњаника  
И своје звезде веренице  
И летимо заједно кроз плавет

*Или*

Овде где смо  
Загосподарили смо плавим пољима  
И рудогорјима без подножја  
И венчали се  
Сваки са својом звездом имењакињом”

Веома распрострањено веровање о вези људског живота и извесне, само њему одређене звезде, свој непосредни одраз добија у изрекама „родио се под срећном/несрећном звездом”. Звезде су третиране у овом смислу као горуће свеће којих има колико и људи, те се свака пали, односно гаси са почетком и крајем живота човека коме је намењена, као и кроз веровање о претварању човека у звезду након смрти (Чајкановић 1994: 339, 340). Наведени систем веровања уписан у поетску свест двојице песника чини да и космолошко и астролошко постају поетски сазнатљиви и оприсутњени управо како их је у митско-фолклорном поимању света човек чинио себи блиским.

У спеву Миодрага Павловића *Злајна завада*, успостављајући дијалог са усменом творевином о обретењу главе кнеза Лазара, остварује се паралелизам земље и неба, представљањем одсечене главе као небеског камена који се враћа звезди са које је некада пао (Павловић 1982: 8). Спој завађених поларитета, према Павловићу, живота и смрти, земаљског и небеског, одјек је представа светих свадби многих светских митологија (Павловић 1982: 44), а остварује се ради ревитализације прекинуте везе са астралним просторима.

Велики проучавалац усмене књижевности и словенске митологије, Миодраг Павловић у својим спевовима *Злајна завада* и *Дивно чудо*, нарочито у певању „Месечева свадба”, у уметни-

<sup>9</sup> Двојништво у традицији Јужних Словена, било анорганско, астралног, биљног или анималног порекла, према Миленку Филиповићу, проиходи из хетерогених – преанимистичких, анимистичких, дуалистичких, тотемистичких и др. митолошких система (Филиповић 1966: 149).

чко рухо заоденуо је тај препознатљив мотив лирске митолошке усмене поезије – свадбу небеских тела. И сам Миодраг Павловић ће у свом есејистичком раду потврдити да је „основном митском радњом у свеколиком фолклорном предању” сматрао Свadbу (Павловић 2024). Наслов певања „Месечева свадба” упућује недвосмислено на Павловићеву *Анџологију лирске народне поезије* као подтекст<sup>10</sup>, у којој први круг песама означава насловом *Женидбе месеца и сунца* („Женидба сјајнога месеца”, „Цар небесни жени Сунце”, „Сунце и мјесец просе дјевојку”, „Браћа сестру удају за муњу”, „Пут сунчев”, „Просиоци звезде Данице” итд.), а у предговору посебну пажњу посвећује „митолошком реликту” – Месечевој женидби. Загонетност наведених песама, која је интригирала Павловића, подстакла је на дубља изучавања њиховог смисла и старине, као и на уочавање оног модерног у њима које се огледа у херметичној форми, у измицању смисла, у могућности „изненађења у распону између очекиваног и добијеног одговора, између замишљеног појма и оног нађеног у заплету семантичких односа” (Павловић 1989: 12). Певање се отвара сликом пчела које се роје, честом поетском представом звезда, сватова сваке небеске свадбе.<sup>11</sup> У име једног другачијег читања, које треба да истакне аутентичност космичке поетске традиције, Павловић смешта божанску свадбу на планину Ртањ, којој се у народним предањима приписују митски карактер, попут неког словенског Олимпа (Марто 1984: 495), на којем је смештена златна трпеза богова из наше усмене поезије:

Неком готово каприциозном одлуком изабрао сам планину Ртањ у Источној Србији за средиште где се сустичу религиозне традиције балканског паганства, азијског мухамеданства, индијских ведских химни, и свега онога што европски религиофонски простор још увек садржи. Готово ми је женантно набрајати мноштво митских бића која су се сусретала на једној, условно названој — Гозби векова на Ртњу. чинило ми се да је планина Ртањ пирамида чија магнетна сила делује зракасто до Самарканда у Средњој Азији, до висинских простора где још одјекују наше пастирске песме, и до узвишених, данас једва чујних, слогова упанишадских митских заклинања. (Павловић, 2024)

Представљајући Месечеву свадбу као празник, светковину, „панађур”, Павловић приземљује божанства небеских простора, али уплиће и веровање о планини као оси, стубу света (*axis mundi*). Словенској божанској светковини међутим придружују се и божанства и митска бића других цивилизација, источних и западних, одајући Павловићеву поетичку тежњу да увеже различите слојеве културног наслеђа на овим просторима, али угледајући се и на усменопоетску традицију, у којој хришћански свеци чине сватове паганским божанствима. Изразите интертекстуалне везе са нашом усменом поезијом сакупљеном у *Анџологији* управо се указују на плану позивања „свadbара”, међу којима ће се наћи „Изједен овчар”, као фигура жртве лунарном божанству: „овчари са брега / којима су у сну / срце вадили” (Павловић 2002: 45). Бројне обредне радње уплетене у певање „Месечева свадба” попут девојака које песмом славе речног бога, лазарица, коледара који доносе обиље хране, играње у колу које представља „покрет буђења” (Павловић 2002: 37), преодевање у звери, у митске птице, жртвовање Дабогу, говори о једном свеопштем празнику раста и плодности, обнављања и зачињања новог живота: „све стаје на своја полазна места / као да почиње нова игра / и небеска тела се деле” (Павловић 2002: 38). Почетак новог животног циклуса у којем учествују и небеска и земаљска сфера, богови и људи, позајмљује оптимистични тон наших обредних песама у којима се митски почетак одиста живи, проговарајући о почецима и космогонији „која је у исто време космогонија планета и циклуса годишњих доба, радова и рађања, и космогонија од којих се налазе нови почеци у обредима од

<sup>10</sup> Значајно је истаћи да је *Анџологија* објављена 1982, исте године када и наведена два спева *Дивно чудо* и *Златна завада*.

<sup>11</sup> О симболици пчела у *Дивном чуду* в. Коцић 1984.

којих се сам истакао обред свадбарски и свечаност свадбарска” (Павловић 1989: 16). Доживљај сапросторности са митским догађајима омогућује и да се свака свадба опева попут оне небеске. Такву традицију у свој је спев пренео и Миодраг Павловић. Карневалескна атмосфера свадбене гозбе преузета је као антрополошки концепт у који се уписује небеска свадба Месеца и Муње. Стихови који идентификују божанску невесту „морам као невеста да загрмим / нека зна да се венчава с громом и постаје једно с муњом” (Павловић 2002: 53) упућују на стихове већ поменуте песме „Женидба сјајнога мјесеца”: „Фалила се звијезда Даница: / ’Оженићу сјајнога мјесеца / Испросићу муњу од облака [...]” (Павловић 1989: 21). У Поговору *Анџологији лирске народне поезије* Павловић на наведеним примерима небеске свадбе у нашој фолклорној традицији преиспитује однос поларности, који се приписује митском мишљењу, утврђујући управо амбивалентну симболику Месеца, који није једноставна супротност соларном принципу, већ врло често комплементарна небеска фигура исте врсте и рода као Сунце. Митолошка семантика свадбе Месеца и Муње за Павловића је вишеструка: ратник (Месец) са сабљом (Муњом), промена годишњег доба, долазак пролећа, која се најављује севањем и грмљавином, трансформација бога громовника из статичког у динамички облик, односно округлине Месеца у оштрину Муње (Павловић 1989: 201).

У основи многих лирских народних песама Муња се недвосмислено јавља у женском, а Месец у мушком роду, премда у словенској традицији често нема строгих разграничења пола код небеских тела и појава, па је неретко и обрнута расподела (нпр. „Браћа сестру удају за муњу”), осим у случају Сунца, које је увек и само мушког предзнака. Свакако, свадба представља чин помирења, моменат повезивања разноликости у складну целину, јер, како се истиче, „никада нисмо живели у једнини [...] и у свадбама тако / саберу се два пола / али се уједини Троје” (Павловић 2002: 55). Премда се као прва асоцијација јавља Свето Тројство, Павловићево поимање света се у „Месечевој свадби” ослања на традиционалну културу, у којој је тријадна структура такође основа религијско-митолошког система, што је дошло до изражаја и у бајањима, бајкама, лирским и епским песмама итд. (Раденковић 1996: 334). У *Злашћиним завадама* истиче се такође троугао, као и у збирци Васка Попе, у значењу небескога принципа:

Пред само свитање указао се троугао на чијем врху стоје богови и одозго уместо да одузимају човеку смрт они је дају  
И то даривање треба да нам објасни сестра што долази преко мора и јавља се у средини троугла сва од злата. (Павловић 1982: 10)

У есеју „Говорни и ликовни облици” Павловић успоставља низ значења троугла у зависности управо од положаја врха, утврђујући да је троугао са врхом окренутим на горе пиктограм који указује на планину као осу света, стремљење ка небеском, али да је исто тако врхом на доле „женски знак”, док се хоризонталним низањем троуглова добија знак који подсећа на људе у колу (Павловић 1987: 36). Тиме нам Павловић указује на реверзибилност којим се значење сваког знака може довести у питање, односно реинтерпретирати.

Фигуралном интерпретацијом властитог песничког пантеона Павловић проводи деконструкцију бинарних опозиција које у митолошким системима уочава Клод Леви Строс. Почев од троделног модела дрвета света, који обухвата небеске, земаљске и подземне сфере, до манифестација богова са три главе или три лица, или три небеска тела у основи сваке митолошке песме (најчешће Месец, Сунце, Звезда Даница или Месец, Сунце, Муња), у основи се словенског поимања света чешће уочава троједност, али се мноштво у Павловићевом случају односи и на временску вертикалу прошлости, садашњости и будућности, односно неразграничених временских равни, као што се у културној синтези мноштво слојева прожима у јединствен културни систем, што се види већ на плану разноликости званица на Месечевој свадби.



У народној традицији и Земља се помиње неретко као божја звезда (Јанковић 1951: 14), а постоје и геоцентрична веровања да је Земља у средишту васионе, те да је обилазе и Месец и Сунце и звезде. Кретање звезда и планета код словенских народа објашњавано је постојањем осе неба, односно небским стубом, у облику жезла, вретена или штапа, који је могао представљати заправо Поларну звезду, и који је везан с „пупком земље”, из којег је, по неким легендама, израсло и издигло се до неба дрво света (раја) (Толстој, Раденковић 2001: 374).

Наслов као и садржај једног од циклуса *Сјоредног неба* Васка Попе – „Липа насред срца”, који увезује вегетабилну и астралну симболику, изражава управо такву структуру света укрштајем митског космичког дрвета, људског тела и земаљског средишта. У песму „Змај у утроби” Попа уноси загонетку „Лијеска тролијеска, у лијесци огањ гори, а у огњу чоек стоји”, чија је одгонетка *огледало*, како бележи Вук Караџић у првој збирци *Српских народних пријовиједака* (1821: 56). Симетрија којом Попа компонује циклус присутна је и на семантичком пољу. Вук Караџић у *Српском рјечнику* под одредницом *тролија* бележи варијанту „Липа тролипа” (1852: 750), што је, у обрнутој перспективи, Попа искористио за позиционирање вегетабилног лика: уместо смера липа – огањ – човек, поставља се човек – липа – огањ (односно сунце). Липа је била „arbor felix [срећно дрво]” и стари словенски идоли прављени су од липовог дрвета, а Чајкановић истиче да о високом религијском значају липе сведочи и чињеница да се од ње изводи „живи огањ”, који се употребљава за обнављање ватре и за лустрацију (Чајкановић 1994: 79). Наведено својство липе да твори живи огањ даље се „хуманизује”, надграђујући постављену фолклорну подлогу новим сликама. Не само да се преузима форма загонетке већ и њено значење – огледало – укомпоновано са мотивом змаја огњеног, твори једну препознатљиву митолошку представу у словенском свету – змајогорчевог огња:

„Змај огњени у утроби  
У змају црвена пећина  
У пећини бело јагње  
У јагњету старо небо”  
(Попа 1988: 108)

Веровање о змајогорчевом огњу као темељу света, односно да „земља стоји на води, вода на огњу, а огањ на змајогорчевом огњу” (Попа 1979: 162), као жива метафора унета у песму „Змај у утроби”, претпоставља трагање за искром која доноси спас, што ће потврдити завршни стихови песме: „Скочили смо змају у чељусту / Чучнули иза његових зуба / И чекали да нас огањ спасе” (Попа 1988: 108). Но, идеја о змајогорчевом огњу извесно има и свој космолошки смисао. Првобитно је змај представљао велику крилату змију, а често се веровало да од ње и постаје.<sup>12</sup> А како је за змаја карактеристична ватра коју сипа из уста, то се сматрало да је наш народ метеоре и звезде падалице називао змајевима (Чајкановић 1994: 267), што је у вези са веровањем да змајеви живе у облацима „ни на небу ни на земљи”, те да господаре метеоролошким приликама.

Паганске религијске представе чине најкомплекснији заматак фолклорног у писаној књижевности. Комплексност се огледа у томе што је често „дух паганског наслеђа” унет посредно, преко усменокњижевног интертекстуалног дијалога, са симболичким вредностима које га удаљавају од изворног контекста. Тако се показало у модернистичкој поезији да су магијски,

12 Иако је у нашем народу доминантно веровање како земљу држе четири бика, постоји и забележено веровање да Земља стоји на „грдној змијурини”, па како је та змија вијугава и неравна, тако се формирао и земљин рељеф (Јанковић 1951). У раду Петра Грујића о космологији и митологији износи се интересантна теза о сличностима савремених космолошких конструкција, попут космичких струна и древних идеја најпримитивнијих космичких структура, у којима важно место заузимају архетипски симболи какав је змија. Екстремна тополошка посебност змије као линеаризованог живог бића у односу на сва друга животињска створења, један је од разлога зашто се змија узима за кључни космолошки симбол у многим религијама и митологијама.

тотемистички, анимистички и други поменути религијски симболи, у основи представљеног двојништва, прожети антропоцентричним схватањима, као и егзистенцијалним драмама субјекта, али су и осамостањени аутопоетички симболи. Увиђамо да компоненте интертекстуалне интеграције митско-фолклорног мишљења и модернистичког певања у своју поезију Васко Попа и Миодрага Павловића уводе кроз космогонијске и астралне мотиве. Од древних митова до модернистичке поезије, звезде и друга опевана небеска тела прешла су пут од небеских божанстава до метафоре људских стремљења. Митолошка тумачења космичких појава и небеских тела као моћних божанских ентитета која утичу на људске судбине обликовала су ране књижевне представе о звездама, приказујући их као онострана бића која су имала утицај на земаљска дешавања, али су сутерисала и људску потребу да се утисне ред у привидни хаос небеског пространства. Звезде су отуда постале симбол људске радозналости према космосу, као и небеска алегија земаљског.

## ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Бошковић 2005: А. Бошковић, Структура зборника Од злата јабука Васка Попе, *Зборник Матице српске за књижевности и језик*, књ. 53, св. 1/3, 2005, 513–526.
- Грујић 2007: Р. Грујић, Cosmology and mythology a case study, *European Journal of Science and Theology*, Vol. 3, No. 3, 37–51.
- Елијаде 2004: М. Elijade, *Aspekti mita*, Zagreb: Demetra.
- Јакобсон 1966: R. Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Beograd: Nolit.
- Јанковић 1951: Н. Јанковић, *Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба*, Српски етнографски зборник / Српска академија наука, књ. 63. Одељење друштвених наука, Живот и обичаји народни, књ. 28, Београд: Научна књига.
- Коцић 1984: З. Коцић, „Два симбола у Дивном чуду Миодрага Павловића”, *Поља*, год. 30, бр. 310, 493–494.
- Лалић 1988: И. В. Лалић, „О поезији Васка Попе”, у: В. Попа, *Песме*, Београд: Нолит.
- Леви-Строс 1980: К. Levi-Stross, *Mitologike I*, Beograd: Prosveta – BIGZ.
- Марто 1984: R. Marto, „Divno čudo – telo jezika”, *Polja*, god. 30, br. 310, str. 495.
- Мелетински 1995: Е. Мелетински, Аналитичка психологија и проблем порекла архетипских симбола, *Лейпциг Матице српске*, 455, 1, Нови Сад.
- Павловић 2000: М. Павловић, *Поезија. [Књ.] 2, Извор*, Београд: Просвета.
- Павловић 1975: М. Pavlović, *Radanje moderne poezije*, Beograd: Nolit.
- Павловић 1978: М. Pavlović, *Poetika modernog*, Beograd: Grafos.
- Павловић 1982: М. Павловић, *Злаћина завага*, Ниш: Градина.
- Павловић 1987: М. Pavlović, *Govor o ničet*, Niš: Gradina.
- Павловић 1989: М. Павловић, *Антиологија лирске народне поезије*, Београд: Књижевне новине.
- Павловић 2002: М. Павловић, *Дивно чудо*, Београд: Гутенбергова галаксија.
- Павловић 2024: М. Павловић, „Настанак и нестанак песме”, *Зборник Матице српске за књижевности и језик*, књ. 52, св. 2, 7–17. <https://shorturl.at/ANxke> (приступљено: 12. 6. 2024)
- Попа 1979: Vasko Popa, *Od zlata jabuka, Rukovet narodnih umotvorina*, Beograd: Nolit.
- Попа 1988: V. Popa, *Pesme*, Beograd: Nolit.
- Попин 2005: А. Popin, „Kora i Nepočin polje prema usmenoknjiževnoj tradiciji”, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* LIII/1–3, Novi Sad: Matica srpska.
- Раденковић 1996: Љ. Раденковић, *Симболика света у народној магији Јужних Словена*, Ниш: Просвета: Балканолошки институт САНУ.
- Ристановић 2018: У. Ристановић, Структура песничке књиге Споредно небо Васка Попе, *Годишњак*, Год. 14, 2018/2019, 187–202.

- Росић 2009: Т. Росић, „Космичко у поезији Васка Попе”, *Зборник радова конференције Развој астрономије код Срба*, V, Београд, ур. Милан С. Димитријевић, 589–593.
- Томашевић 2020: М. Томашевић, *Космологија: контекстуализација популарне космологије*, Београд: Етнографски институт, САНУ.
- Трифунковић 2019: Ђ. Трифунковић, Одсјај поноћног сунца у Споредном небу Васка Попе, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Књ. 67, св. 1, 2019, 41–47.
- Толстој Раденковић 2001: С. Толстој, Љ. Раденковић, *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, Београд: Zepher book.
- Филиповић 1966: М. Filipović, „Čovekov dvojnik u narodnom verovanju Južnih Slovena”, *Radovi* 30, Odeljenje društvenih nauka, књ. 10, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 149–185.
- Чајкановић 1994: В. Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Београд: СКЗ, 1994.
- Шеатовић Димитријевић 2013: С. Шеатовић Димитријевић, *Део као целина & целина као део*, Београд: Институт за књижевност и уметност.

#### ASTRAL MYTHOLOGY AND FOLKLORE COSMOLOGY IN THE POETRY OF VASKO POPA AND MIODRAG PAVLOVIĆ

##### Summary

The research is based on the analysis of astral symbols in the poetry of Vasko Popa and Miodrag Pavlović, with special reference to their mythic-folkloric subtext. The poetic, essayistic and anthological oeuvre of the two poets is viewed in a unique conceptual framework, based on mythic-anthropological recognition. By analyzing the verses of these two poets, one can recognize, namely, new poetic cosmogonies, based on the one hand in folklore tradition, creativity and mythology, and on the other hand, in modernist poetics. When identifying the elements of folk belief, mythical representations and folklore patterns that are integrated into their poetry through astral representations, in the foreground are those celestial phenomena that are often present in folklore as anthropomorphized entities with a pronounced mythic-religious meaning such as the Sun, the Moon, the Star of Danica. Transformed in a new context, they become the means of expressing the deep poetic-poetic and philosophical concepts of these two poets. Through the folklore subtext, astral mythical figures in the poetry of Serbian modernism acquire additional symbolic and cultural value, contributing to the expansion of the meaningful horizon of poetic works and their place in Serbian literature.

**Key words:** stars, Moon, Sun, poetry, folklore, myth, cosmology, astral beings

Aleksandra Matić